

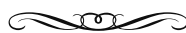
УДК 911 : 371.3

О.М. Топузов

Інститут педагогіки НАПН України

Р.І. Сосса

ДНВП «Картографія», м. Київ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ГЕОГРАФІЇ

У статті охарактеризовано навчально-методичний комплект (НМК) для вивчення шкільного курсу географії. Розкрито особливості планування, розроблення й організації навчально-пізнавальної діяльності учнів під час вивчення географії із використанням НМК.

Ключові слова: навчально-методичний комплект, шкільний курс географії, учні основної і старшої школи.

O. Topuzov, R. Sossa

EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL PACKAGE FOR SCHOOL COURSE ON GEOGRAPHY STUDY

Educational and methodical package for school course on geography study has been described in this article. Special consideration has been given to planning, design and organization of educational and cognitive activity of pupils when they study geography using educational and methodical package.

Keywords: educational and methodical package, school course in geography, pupils of secondary and senior high school.

O.M. Topuzov, P.I. Sossa

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКТ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ШКОЛЬНОГО КУРСА ГЕОГРАФИИ

В статье охарактеризован учебно-методический комплект (УМК) для изучения школьного курса географии. Раскрыты особенности планирования, разработки и организации учебно-познавательной деятельности учащихся во время изучения географии с использованием УМК.

Ключевые слова: учебно-методический комплект, школьный курс географии, учащиеся основной и старшей школы.

Вступ. Модернізація вітчизняної освіти в умовах інформатизації орієнтує на органічне поєднання зусиль методичної науки і шкільної практики. Основою такого поєднання стало створення сучасних шкільних підручників та інших засобів навчання, методичних рекомендацій учителям до проектування і проведення уроків географії.

Створення *навчально-методичного комплекту (НМК)* забезпечує оптимальне поєднання зусиль учителя й учня у процесі навчання географії. Під час здійснення якісної природничої підготовки учнів науково-методичне забезпечення навчального процесу сприятиме, на наше переконання, технологізації оволодіння географічними знаннями, усуваючи суперечності сучасної середньої школи між традиційними цілями загальної і професійно орієнтованої освіти. Це змінює канонізовані репродуктивно-відтворювальні форми організації навчальної діяльності учнів основної і старшої школи на уроках географії; дозволяє розмежувати поняття *змісту навчання* як дидактично обробленої інформації та *змісту освіти* як рівня розвитку особистості учня, його предметної і соціальної компетенцій як результату реалізації проекту взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів по розгортанню змісту навчання географії в основній і середній школі.

Мета публікації – розкрити зміст навчально-методичного комплекту для вивчення географії в основній і старшій школі.

Виклад основного матеріалу. Комплексне науково-методичне забезпечення ми розуміємо як планування, розроблення і створення оптимальної системи (комплекту) навчально-методичної документації та навчально-методичних засобів навчання. Вони є необхідними для повної і якісної середньої освіти в рамках часу і змісту, визначених навчальними планами і програмою предмета. Такий підхід до навчання став об'єктивним підґрунтям створення однією групою авторів НМК до шкільного курсу «Фізична географія материків і океанів», складовими частинами якого є: 1) паперовий та електронний підручники; 2) атлас; 3) практикум; 4) методичний посібник «Методика навчання географії материків і океанів».

Розроблення наведених складників НМК має визначальною ознакою комплексність, що передбачає таке: вивчення кожного ключового питання змісту навчання з будь-якої теми навчальної програми з географії забезпечується необхідним оптимальним обсягом навчальної та навчально-методичної документації й засобів навчання; урахування функцій і можливостей використовуваних засобів навчання у найбільш типових навчальних ситуаціях застосування; виконання вимоги, щоб навчально-методична документація і засоби навчання сприяли реалізації навчальної, розвивальної і виховної функцій навчального процесу; реалізацію через навчально-методичну документацію й засоби навчання усіх

основних етапів, ланцюжків педагогічного процесу. Комплексність НМК дозволяє максимально ефективно забезпечити безперервну трансляцію навчального матеріалу зі шкільного курсу географії у межах основної і старшої школи.

НМК розробляється як самодостатній курс (як міні-енциклопедія), що дозволяє учням у процесі навчання отримати комплексне уявлення про предмет, ознайомитися з термінологією, теоретичною і практичною сторонами шкільного курсу географії. Завдання НМК – забезпечити цілісність навчального процесу і взаємодію всіх його основних ступенів і форм; мета – найбільш повно реалізувати ті освітні й виховні задачі, які були заявленими і сформульованими у програмі шкільного курсу географії.

Основну змістову частину НМК викладено в паперовому й електронному підручниках, розроблених в рамках особистісно орієнтованої концепції. Інформація, що міститься у підручниках, для учня є основою всього шкільного курсу географії – учень сприймає її як найбільш авторитетну й достовірну. Усе це висуває вимоги до відбору і побудови матеріалу, покликаному відтворити і підтвердити визначальні положення й концепції.

Концепція особистісно орієнтованого підручника розв'язує питання інтелектуального виховання учнів, яка передбачає сформованість певних особистісних якостей, спрямованих на підвищення продуктивності інтелектуальної діяльності учнів. У свою чергу, інтелектуальна ініціатива об'єднує пізнавальні та мотиваційні фактори діяльності та передбачає готовність виходити за межі стимульованої ззовні інтелектуальної діяльності. Водночас підручник особистісно орієнтованого спрямування сприяє реалізації виховної функції у процесі вивчення географії, яка пов'язана з реалізацією на уроках краєзнавчого, екологічного, економічного принципів навчання географії та формування наукового світогляду учнів.

Подання навчального матеріалу в підручнику з географії здійснюється за проблемним принципом, що дозволяє досягти відповідності: коли відбувається зростання компетентності учня в предметній (географічній) області, у нього з'являється можливість для вияву ініціативи в різних видах діяльності; якщо відбувається розвиток творчих здібностей учня, то більш виразно виявляються риси індивідуальної своєрідності розуму.

Зміст природознавчих знань подається як уявлення про територіальну (просторову) організацію певного соціуму на рівні «територія – час – людина», ознаки етно-ландшафтно-господарської цілісності, у межах якої простежується взаємозалежність між природними умовами, природними ресурсами й етносом, способами господарювання та духовними цінностями.

При розробленні підручника належну увагу було приділено краєзнавчій освіті, яка сприяє національній самоідентифікації учня і, за нашим висновком, найбільш повно виявляється в активному вивченні культури, історії, природи рідного краю. Реалізація краєзнавчого принципу уможливіло: територіальне розширення поняття рідного краю;

зростання ролі теоретичного мислення учнів; досягнення оптимальної єдності і взаємозв'язку краєзнавчих пошуків учнів безпосередньо на уроці та в позаурочний час.

Застосування краєзнавчого підходу сприяє:

- 1) формуванню ефективної регіональної політики;
- 2) розробленню й обґрунтуванню територіально-адміністративної реформи;
- 3) збереженню і відтворенню генофонду нації;
- 4) активному пошуку шляхів покращання якості життя та повноцінного життєзабезпечення населення, формуванню у нього основ екологічного імперативу на особистісному рівні;
- 5) відтворенню історико-географічної пам'яті народу;
- 6) поверненню до наукового обігу спадщини видатних географів, дослідників і літописців рідного краю, вивченню і популяризації внеску вітчизняних учених-географів, краєзнавців, зарубіжних дослідників України;
- 7) раціональному використанню природно-ресурсного потенціалу;
- 8) розширенню мережі природно-заповідного фонду;
- 9) формуванню духовної культури учнів;
- 10) формуванню національної самосвідомості, примноженню та збереженню національно-культурної спадщини.

Окреслимо перспективу краєзнавчого напрямку: проектування диференціації краєзнавчого навчання у шкільній практиці, програма курсу «Краєзнавство» має передбачати розширення пізнавальної діяльності учнів через використання пошуково-дослідницької роботи, що здійснюється за вибором як учителя, так і учнів. Зауважимо, що для науково-дослідницької роботи найбільш продуктивними є проблеми сучасного і перспективного розвитку свого краю. Таким чином, навчальний курс «Краєзнавство» потребує концептуального обґрунтування на рівні теоретичного представлення (рівні навчального предмета, рівні програми). Оволодіння краєзнавчою освітою сприяє осмисленню гармонійного співвідношення загальнолюдського і національного соціокультурного буття, яке яскраво виражається в національній культурі, що містить досвід осмислення загальнолюдської думки.

Обсяг географічної номенклатури, яка опрацьовується під час вивчення шкільного курсу, регламентується програмою з географії для загальноосвітніх навчальних закладів. Мова особистісно орієнтованого підручника географії сприяє формуванню понятійного географічного мислення у структурі інтелекту. Подаються поняття як засіб сприйняття світу за допомогою «сітки» категоріальних і логічних відношень, прихованих за видимою поверхнею явищ, як засіб адекватного та повного засвоєння досвіду людства.

Застосування електронного підручника у змісті НМК сприяє: підвищенню ефективності навчання завдяки широким можливостям; збагаченню предметного змісту завдань процесу навчання шляхом вивчення природних об'єктів; виявленню рівня засвоєння географічних знань у навчальному процесі; здобуванню наукових теоретичних і практичних знань природничого спрямування; умінню оперувати знаннями для розв'язання практичних завдань.

Структурна схема електронного підручника відповідає шляхам його реалізації і призначенню в

навчальному процесі: текстова-смілова складова забезпечує електронний підручник матеріалом і його смисловим наповненням з необхідної предметно орієнтованої інформації; мультимедійна складова полягає в аудіо-візуальному супроводі текстова-смілової частини електронного підручника; програмово-контролююча складова оцінює взаємодію між комп'ютером і користувачем електронного підручника: така діалогова взаємодія є необхідною умовою ефективного застосування електронного підручника в навчальному процесі. Забезпечення такої можливості є принципово важливим з психолого-педагогічної точки зору, оскільки процес навчання за будь-яких умов має діалогічний характер, і практично реалізувати його може, в нашому випадку, лише електронний засіб навчання – електронний підручник. Методична складова komponує наведені вище складові в необхідному порядку, а також забезпечує послідовність подання і контролю текстова-смілового складника. Використання цих засобів свідчить, що вони повною мірою зумовлюють здійснення природничої підготовки учнів основної і старшої школи з урахуванням принципів: наочності навчання й виховання; взаємозв'язку конкретного й абстрактного; розвитку образного мислення і творчої уяви; активізації навчально-виховного процесу в цілому. Електронний підручник уможливає проведення педагогічного контролю адекватним засобом *електронного тестування*, що допомагає перейти до створення систем адаптивного навчання. Використання на рівні оптимального поєднання паперового й електронного підручників забезпечує розвиток в учнів умінь самостійної пізнавальної діяльності за рахунок виконання ними програмової та варіативної системи пізнавальних завдань.

Електронні тести як засіб навчання набувають властивості комунікативності, *дозволяють використання різноманітних форм самостійної роботи*. Електронні засоби контролю розроблено для виявлення рівня теоретичних знань відповідно до тем розділів курсу географії. Електронні тести можуть вноситися до спеціального електронного пакету контролю. Безумовно, упровадження тестувальних форм не гарантує одержання всіх необхідних контрольних характеристик. Зокрема, неможливо діагностувати вміння конкретизувати свою відповідь за допомогою прикладів, зв'язано й логічно доводити власну думку. Тому застосування електронних тестів чи контрольних пакетів під час вивчення шкільної географії оптимально поєднується з традиційним контролем: опитуванням, діагностуванням, тестуванням тощо.

Мета написання «Методики навчання географії материків і океанів» – допомогти вчителям оптимально організувати навчально-пізнавальну діяльність учнів 7-го класу на уроці географії. Зміст посібника відповідає програмі з географії [2]. У ньому стисло характеризуються зміст і структура курсу географії материків і океанів, особливості процесу навчання; його навчально-методичне і матеріально-технічне забезпечення відповідно до основних змістовних ліній курсу: *організаційної* і *наскрізної* (історія географічного пізнання; картографічна);

геокомпонентної (вивчення особливостей природних компонентів у межах кожного з материків); *комплексної* (ландшафти материків і зміст екологічної політики); *соціокультурної* (найважливіші риси населення й особливості його господарської діяльності, сучасної політичної карти материків); *геоекологічної* (узагальнений розділ курсу).

У процесі розроблення «Методики навчання географії материків і океанів» було враховано аспект *проектування та проведення уроків географії як основної форми організації навчально-виховного процесу в сучасній школі*. Зокрема, у посібнику характеризуються уроки різних типів, обґрунтовується їх структура, наводяться загальноприйняті вимоги до уроку географії у 7-му класі. У посібнику представлено й орієнтовні плани-схеми та плани-конспекти уроків різних типів, користуючись якими вчитель матиме змогу вдосконалити прийоми проектування уроків географії материків і океанів. На основі чинної шкільної програми розроблено орієнтовне календарне планування навчального процесу, яке ґрунтується на виділенні тематичних блоків уроків. Подано дидактичні матеріали до поурочного планування – конкретні методичні рекомендації, графічні моделі, статистичні матеріали, плани характеристик природних та соціокультурних явищ і процесів, плани роботи зі змістом підручника географії й картами атласу, таблиці, зразки виконання рекомендованих методичних прийомів та організаційних форм навчання, фактичні відомості, зразки нетрадиційних форм навчання, зразки виконання завдань практичних робіт.

Методичні розробки ілюструються зразками планів-конспектів як тематичного блоку уроків, так і окремими уроками різних типів, графічними навчальними моделями, які допоможуть урізноманітнити роботу з учнями 7-го класу при вивченні географії відповідно до етапів навчально-пізнавальної діяльності: *сприйняття* – виявлення наявних уявлень та асоціацій з об'єктами вивчення, створення образного ряду, залучення фантазії, залучення немовних засобів (образотворчих, схематичних) для представлення об'єктів; *осмислення* – розуміння навчальної інформації, розуміння значення, тлумачення, пошук прихованого значення, класифікаційна діяльність, визначення категорій об'єктів вивчення, встановлення їх зв'язків з іншими об'єктами; *інтеріоризація* – способи використання набутих попередньо знань у новому контексті, передбачення висновків, пошук закономірностей; *застосування* – використання набутих знань за зразком та різними способами, вироблення умінь і навичок, самостійна частково-пошукова та творча діяльність; *аналіз і синтез* – зіставлення, проведення аналогій, поділ на частини за різними принципами, ідентифікація компонентів цілого, об'єднання знань з різних галузей і тем; *оцінка діяльності* – оцінювання висновків, теоретичної вагомості та практичної користі нових знань, умінь і навичок, доведення та спростування, виявлення хибних способів діяльності, коригування результатів навчально-пізнавальної діяльності.

Навчально-пізнавальні завдання *проблемного характеру* передбачають використання на уроках географії таких методів:

абстракції – формування образів шляхом віднесення й доповнення, що виявляється в ускладненні, доповненні образу дійсності; узагальнення надає можливість охопити класи задач певного типу, наприклад, геометричні фігури, що описують реальні об'єкти; графічні зображення як різновид абстракції дозволяє виявити закономірності перебігу різнорідних процесів;

аналогії – ефективний під час опису об'єктів пізнання при засвоєнні природничо-наукових знань, з'ясування співвідношення характеристик різнорідних природничо-наукових об'єктів; може бути ефективним при прогнозуванні, висуненні навчальних гіпотез;

класифікації – ефективний як спосіб уявлення змісту предметних знань у природничих науках шляхом упорядкування, систематизації матеріалу на певній спільній основі; режим використання: висунення методу в якості стратегії розв'язання задачі; визначення основ для класифікації; віднайдення найбільш виразної і зручної графічної форми представлення досліджуваного змісту; значення методу важко переоцінити під час роботи зі значною кількістю узагальнюваних об'єктів;

моделювання – забезпечує образну опору при узагальнювальному орієнтуванні у виучуваній предметній області; конституюються на відтворенні відношень і властивостей модельованого об'єкта за допомогою певних законів (формул); зображення становить ідеалізовану картину явища, заданого сюжетом задачі;

індукції / дедукції – перший метод є одним із різновидів узагальнення, функція якого пов'язана із прогнозуванням результатів спостереження й експерименту; індуктивні узагальнення розглядаються почасти як дослідні істини та емпіричні закони; другий метод передбачає перехід від загального до конкретного, систему міркувань, у яких, відштовхуючись від деяких тверджень (істин), можна дійти певного умовиводу; ефективним є при

розв'язанні різносюжетних задач, вивченню підлягає логічний ланцюжок дедуктивних умовиводів – обґрунтованість висновків і злагоженість логічних операцій з правилами й законами конкретно-предметної області; ці методи становлять дійсний інструмент управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів під час вивчення географії шляхом аналізу й розв'язання навчальних задач.

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо на необхідності подальшого осмислення такого досвіду та його розвиток. Досвід розроблення навчально-методичних комплектів зі шкільного курсу географії є основою підвищення якості природничої підготовки учнів у системі середньої освіти. Розроблений НМК:

1) є визначальним базисом для подальшого розроблення концепції підручників географії (паперових й електронних) нового покоління у системі природничої освіти учнів з метою вирішення педагогічних питань, пов'язаних із розвитком і формуванням знань у природничій освіті;

2) дозволяє у подальшому ефективно розроблення електронного консультанта з географії (використання мультимедійних можливостей комп'ютера);

3) забезпечує наступність подання інформації зі шкільного курсу географії в навчальному процесі в межах основної та старшої школи у формуванні предметних компетентностей учнів;

4) максимально узгоджується із сформульованими в державному стандарті та програмі з географії освітніми цілями і завданнями середньої географічної освіти та має бути пріоритетним у навчально-методичній і науковій діяльності не лише педагогів-географів, але й спеціалістів з інших (суміжних) галузей знань.

**Рецензент – кандидат географічних наук,
професор О.О. Жемеров**

Література:

1. Географія: Підруч. для 7 кл. / О.М. Топузов, О.Ф. Надтока, Т.Г. Назаренко та ін. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 320 с.
2. Географія. Економіка: Програми для загальноосвіт. навч. закладів. – К.: Ірпінь, 2006. – 90 с.
3. Методика навчання географії: Навч. програма дисципліни циклу проф. та практ. підготовки / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.М. Булава та ін. – К., 2009. – 32 с.
4. Самойленко В.М. Статистичні та стохастичні математичні методи в географії: Метод. посіб. (електрон. підруч.) / В.М. Самойленко, О.М. Топузов. – К., 2009.
5. Топузов О.М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика: Монограф. / О.М. Топузов. – К.: Фенікс, 2007. – 304 с.
6. Топузов О.М. Методика навчання географії материків і океанів: Навч.-метод. посіб. для вчителів географії та студ. пед. ВНЗ / О.М. Топузов, О.Ф. Надтока, Т.Г. Назаренко та ін. – К.: ДНВП «Картографія», 2011. – 128 с.